

MOLIÈRE

1622—1673

TARTUFFE

(Kötelező olvasmány)

A fősvény

(Részletek)

A vígjáték címszereplője Harpagon, a kapzsi uzsorás, aki minden igyekezetével azon van, hogy vagyonát gyarapítsa. Fukarságában addig megy, hogy szennyes üzleteket köt, pénzét magas kamatra adja ki, cseledeit koplaltatja, s még gyermekei boldogságát is hajlandó feláldozni anyagi érdekeiért. Leánya, Eliz Valérba szerelmes, de apja Anzelmhez, egy gazdag öreghez akarja kényszeríteni, mivel az hozomány nélkül is hajlandó feleségül venni. Fia, Kléant, Mariannát szereti, de Harpagon neki is gazdag házasársat keres, egy idősebb asszonyt. Növeli a bonyodalmat az, hogy maga Harpagon is szerelmes Mariannába, s ő akarja feleségül venni a fiatal leányt.

A következő jelenetek Harpagon jellemét mutatják be.

ELSŐ FELVONÁS

Harmadik jelenet

(Harpagon, Fecske)

HARPAGON: Ki innét, de tüstént, és egy kukkot se! Alómars. Pusztulj a házamból, cégéres gazember, mint a akasztófavirág!

FECSKE (*félre*): Életemben nem láttam ilyen gonosz csontot, mint ez az istenverte vénség. Tisztesség ne essék szólnán, maga Belzebub¹ bújt bele, azt hiszem.

HARPAGON: Még morogsz?

FECSKE: Miért akar kikergetni?

HARPAGON: Miért, még kérdeni mered, kötélrevaló! Takarodj, egy-kettő, mert itt csaplak agyon!

FECSKE: Mi baja velem? Mit csináltam?

HARPAGON: Azt csináltad, hogy azt akarom, hogy kotródj!

FECSKE: Fia-ura, a gazdám azt a parancsot adta, hogy itt várjam meg.

HARPAGON: Lódulj, várd meg kint az utcán, és ne állongj itt a házamban, ideütve, mint valami cövek. Nekem itt ne bámész-

¹ Helyesen: Baál-Zebub, a kánaáni népek egyik főistene, a köznyelvben ördögöt jelent.

kodj, ne szaglásszál, mi folyik itt, hogy mi mindenből kaparint-hatnál meg valamit. Nekem itt ne kémlekedjék senki folyton a hátam mögött, ne ólálkodjék itt semmiféle fizetett áruló, aki minden dologba beleüti azt a pimasz orrát, s már a pillantá-sával is elnyelné, ami az enyém, és minden sarokban azt szima-tolja, mit lehetne elcsenni.

FECSKE: Már hogy az ördögbe gondolja, hogy magától el lehetne csenni valamit? Maga aztán igazán nem a megcsenhető halan-dók közé tartozik, hisz úgy elzárja mindenét, s ráadásul még éjjel-nappal strázsálja² is.

HARPAGON: Azt zárok el, ami jólesik, és ott strázsálok, ahol aka-rok. Talán nem vagyok körülvéve csupa kémme, bérencekkel; folyton a nyomomban leskelődnek! *(Félre.)* Reszketek a gondo-latra: csak nem sejtett meg valamit a pénzemről? *(Fenn.)* Nem ütnéd dobra még te is, hogy pénzt rejtegetek idehaza?

FECSKE: Pénzt rejteget?

HARPAGON: Nem azt mondtam, gazfickó! *(Félre.)* Meg kell veszni! *(Fenn.)* Azt kérdeztem, hogy csupa rosszakaratból nem terjesz-ted-e azt a hírt, hogy pénzt tartogatok.

FECSKE: No, bánjuk is mi, hogy tartogat-e, nem tartogat-e. Ne-künk így is, úgy is egyremegy.

HARPAGON: Nagyon forgatod a nyelved. Majd a füleden át kötök csomót rá. *(Kezét emeli, hogy arcul üsse.)* Még egyszer mon-dom, ki innen!

FECSKE: Hát jó, megyek.

HARPAGON: Várj csak. Nem viszed el semmimet?

FECSKE: Mijét vihetném el?

HARPAGON: Gyere csak, hadd lám, mutasd a két kezéd!

FECSKE: Tessék.

HARPAGON: A másik kettőt!

FECSKE: A másik kettőt?

HARPAGON: Igenis.

FECSKE: Tessék.

HARPAGON *(megtapogatja Fecske bugyogójának alját)*: Ezeket a bő bugyogókat az ördög is arra szánta, hogy a lopott holmik valóságos orgazda-pincéi legyenek. Aki ilyet hord, már csak ezért megérdemelné az akasztófát.

FECSKE *(félre)*: Az ilyen ember aztán igazán megérdemelné, hogy megkapja, amitől szurkol.³ Igazán örööm telnék benne, ha valamijét elcsaklizhatnám.⁴...

² Őrzi.

³ Aggodalmaskodik, fél.

⁴ Ellophatnám.

HARPAGON: El is látnám a bajod!
 FECSKE: Ne vegye magára, kinek nem gatyájál
 HARPAGON: Befogod a szád végre?
 FECSKE: Ha muszáj.
 HARPAGON: Ajh! Hajh!
 FECSKE (*zekéje⁵ egyik zsebét mutatja*): Tessék, még itt is van egy zseb. Most már nyugodtan alszik?
 HARPAGON: No, add vissza, anélkül, hogy kikutatnálak.
 FECSKE: Mit?
 HARPAGON: Amit elloptál tőlem.
 FECSKE: Nem csungáltam⁶ el én magától semmit.
 HARPAGON: Igazán?
 FECSKE: Igazán.
 HARPAGON: Jónapot. Lódulj a pokolba.
 FECSKE: Hát ez szép útnakindítás.
 HARPAGON: Isten előtt, ne félj, még felelni fogsz érte. Nincs álmom ettől a kötnivaló inastól; látni sem tudom a sánta kutyáját.

Negyedik jelenet

(*Harpagon, Eliz, Kléant*)

HARPAGON: Ő—hő! (*Halkan, félre.*) Mintha jeleket váltanának, hogy elcsenjék az erszényemet. (*Fent.*) Mit akartok ezzel az integetéssel?
 ELIZ: Azzal biztatjuk egymást, hogy ki beszéljen először, mert mindkettőnknek van mondanivalónk.
 HARPAGON: Épp nekem is van mondanivalóm mindkettőtöknek.
 KLÉANT: Házasságról szeretnék beszélgetni, apa.
 HARPAGON: Én is éppen házasságról szeretnék beszélgetni veletek.
 ELIZ: Ah!
 HARPAGON: Mit sikongatsz? A szó ijeszt meg, vagy maga a dolog?
 KLÉANT: Mindketten okkal félhetünk a házasságtól azok után, ahogy apánk azt alkalmasint elképzei. Attól tartunk, hogy szívünk nem hajlik majd apa választására.
 HARPAGON: Csak türelem, türelem. Nincs semmi okotok ijedezni. Tudom jól, mi kell mindkettőtöknek. Egyiktek sem fog panaszkodni, ha meghallja, mi a szándékom. De, hogy az elején kezdjük, mondd csak, ismersz valami Marianna nevű fiatal leányt? Itt lakik nem messze tőlünk.

⁵ Posztóból készült rövid ujjas.

⁶ Nem loptam el.

KLÉANT: Ismerem, papa.
HARPAGON (*Elizhez*): És te?
ELIZ: Hallottam hírét.
HARPAGON: Milyennek találod azt a lányt, fiam?
KLÉANT: Elragadó, kedves teremtés.
HARPAGON: A külseje?
KLÉANT: Csak úgy árasztja az illedelmességet, az erényességet;
ragyog róla az okosság.
HARPAGON: Modora, viselkedése?
KLÉANT: Csak bámulni lehet, igazán.
HARPAGON: Nem gondolod, hogy az ilyen leány megérdemelné,
hogy komolyan foglalkozzék vele az ember?
KLÉANT: De mennyire, apa.
HARPAGON: Hogy alkalmasos feleség lenne?
KLÉANT: Nagyon alkalmasos.
HARPAGON: Hogy minden jel szerint jó háziasszony lesz belőle?
KLÉANT: Semmi kétség.
HARPAGON: Hogy aki elveszi, meg lesz majd elégedve vele?
KLÉANT: Bizonyára.
HARPAGON: Van egy kis nehézség. Aggaszt, hogy hozomány dol-
gában nincs annyi, amennyit elvárhatna az ember.
KLÉANT: Oh, apám, mit jelent a hozomány, ha derék leányról
van szó.
HARPAGON: Bocsánatot kérek, bocsánatot kérek. Mégis meg kell
mondani, ha az ember nem is kap annyi hozományt, amennyit
remélt, valahogy más módon még pótolhatja.
KLÉANT: Magától értetődik.
HARPAGON: Hát örülök, hogy nincs semmi ellentét köztünk, mert
erényességével, kedvességével ez a lány egészen meghódította
a szívemet, és elhatároztam, hogy ha valamit mégis adnak vele,
feleségül veszem.
KLÉANT: Ő... ü?
HARPAGON: Tessék?
KLÉANT: Azt tetszett mondani, hogy... hogy... elhatározta...
hogy...
HARPAGON: Hogy feleségül veszem Mariannát.
KLÉANT: Kit? Ki? Kicsoda?
HARPAGON: Én, én, én, őt! Mit jelent ez!?
KLÉANT: Hirtelen szédülés fogott el; kimegyek.
HARPAGON: Majd elmúlik. Eredj a konyhába, igyál gyorsan egy
jó pohár friss vizet. Így vagyunk ezekkel a mi vékonydongájú
ficsurocskáinkkal; olyan lábon állanak, mint a napos csirkék!
Hát ezt határoztam el, kedves leányom, ami az én dolgomat

illeti. Bátyádat illetően épp ma reggel ajánlottak egy özvegy-asszonyt, neki azt szánom. Téged pedig, téged Anzelm úrhoz adlak...

ELIZ: Anzelm úrhoz?

HARPAGON: Hozzá. Meglett, nyugodt, eszes, érett ember, alig múlt ötven. Legendákat beszélnek a vagyonáról.

ELIZ (*bókolva*): Engedelmeivel, atyám, nem óhajtok férjhezmenni.

HARPAGON (*visszabókol*): Engedelmeddel, kislányom, angyalkám, én meg azt óhajtom, hogy férjhezmenj.

ELIZ: Bocsánatot kérek, apám.

HARPAGON: Bocsánatot kérek, lányom.

ELIZ: Tisztelem, becsülöm Anzelm urat, de engedelmeivel, sose megyek hozzá feleségül.

HARPAGON: Tisztellek, becsüllek, de engedelmeddel, hozzá fogsz menni, még pedig már ma este.

ELIZ: Már ma este?

HARPAGON: Már ma este.

ELIZ: Nem fog megtörténni, atyám.

HARPAGON: Meg fog történni, leányom.

ELIZ: Nem.

HARPAGON: De igen.

ELIZ: Nem, ha mondom.

A fiatalok boldogságát Harpagon nem tudja hosszabb időre megakadályozni. Fecske, Kléant szolgája ellopja Harpagon elásott kincsesládáját, s csak azzal a feltétellel adja neki vissza, ha lemond Mariannáról, s beleegyezik a fiatalok házasságába. A vígjáték az öreg uzsorás kudarcával és a fiatalok boldogságával ért véget.

Harpagon alakja szépen igazolja azt a magyarázatot, amelyet Marx ad a fősvénység társadalmi gyökeréről: „A tőkés termelési mód kezdetén — és ezen a szakaszon minden úrgazdag tőkés átesik — a meggazdagodási ösztön és fősvénység feltétlen szenvedélye uralkodik.” (A tőke I.)

A felvilágosodás irodalma

1772—1825

VOLTAIRE

1694—1778

Candide

(Részletek)

*Hogyan nevelkedett Candide egy szép kastélyban,
és hogyan űzték el onnan.*

Westfáliában, Thunder ten Tronck báró úr kastélyában élt egy ifjú, akit a természet a legszelídebb tulajdonságokkal ruházott fel. Lelke híven tükröződött az arcán. Elégé józan ítélőképessége a leg-egyszerűbb észjárással párosult; azt hiszem, ezért is hívták Candide-nak...¹

A báró Westfália leghatalmasabb urai közé számított, mert kastélyának kapuja, sőt több ablaka is volt. A nagyterem falát még kárpit is díszítette. Szükség esetén a majorság kutyaiból vadászfalkát lehetett szervezni, a lovásziúkból hajtókat; a falusi plébános pedig udvari lelkész gyanánt szerepelt. A bárót mindenki »méltóságos báró úr«-nak szólította, és tüntetően nevetett, ha ő holmi tréfás történetet mesélt.

A báróné, háromszázötven fontnyi² súlyánál fogva, igen-igen nagy tiszteletnek örvendett, és az a méltóság, amellyel a ház úrnőjének tisztét ellátta, csak öregbítette tekintélyét. Tizenhét éves lányuk, Kunigunda, majd kicsattant az élettől; üde, gömbölyded és kíváncsi volt. A báró fia minden tekintetben méltónak látszott apjához. Pangloss, a házitanító, valóságos orákulumnak³ számított a kastélyban, és az ifjú Candide a leckeórák alatt életkorának és jellemének teljes hiszékenységgel csüngött ajkán.

¹ Candide: *tisztalelkű*.

² Font: súlymérték, kb. 1/2 kg.

³ Orákulum: jósgoda; a bölcsesség forrása.

Pangloss metafizikai teologokozmolonigológiát⁴ tanította. Csodálatosan vezette le, hogy nincs okozat ok nélkül, és hogy e világon, mely a lehetséges világok legjobbika, a méltóságos báró úr kastélya a legjobb kastély a lehetséges kastélyok, és a méltóságos báróné a legjobb báróné a lehetséges bárónék között.

— Bebizonyított tény — mondotta —, hogy a dolgok nem lehetnek másminen, mint amilyenek, mert minthogy minden valamilyen célt szolgál, nyilvánvaló, hogy minden csak a legjobb célt szolgálhatja. Jegyezzétek meg jól, hogy az orr azért teremtetett, hogy legyen hova a pápaszemet tenni: következésképp van pápaszemünk. A láb szemmel láthatóan arra való, hogy cipő legyen rajta: következésképp van cipőnk. A kövek azért vannak, hogy kellően megfaragva kastélyokat építsenek belőlük, s minthogy a legnagyobb urat illeti meg a legszebb lakóhely a környéken, íme: a méltóságos báró úrnak van is szép kastélya. A disznók azt a célt szolgálják, hogy megegyék őket, tehát az egész év folyamán eszünk disznóhúst; mindezek alapján, aki azt állítja, hogy minden jó, az sült bolondságot beszél; azt kell mondani, hogy minden a legjobb.

Candide nagy figyelemmel hallgatta, és mindent gyanútlanul elhitt; főként, mert úgy találta, hogy Kunigunda kisasszony végtelenül szép, bár sosem volt bátorsága hozzá, hogy ezt meg is mondja neki. Arra a következtetésre jutott, hogy az után a boldogság után, hogy valaki Thunder ten Tronck bárónak született, a boldogság második fokozata, ha valaki Kunigunda kisasszony lehet; a harmadik, ha valaki naponta láthatja Kunigunda kisasszonyt; a negyedik, ha hallgathatja Pangloss mestert, a környék, következésképp az egész világ legnagyobb filozófusát.

Hogyan készült egy szép autodafé⁵ a földrengés megakadályozására, és hogyan verték el Candide-ot

A földrengés után, amely elpusztította Lisszabon háromnegyed részét, az ország bölcsei nem találtak hatékonyabb módszert a további rombolás megakadályozására, mint hogy egy szép autodafét rendeztek a népnek; a coimbrai⁶ egyetem tudósai ugyanis eldöntötték, hogy néhány ember lassú tűzön való megpirítása és az ezzel járó díszes szertartás csálhatatlan védekezés a föld felszínének mozgódása ellen.

⁴ A teológia (hittudomány), kozmológia (a világegyetemről szóló tanítás) és a nigot (ostoba) szavakból alkotott szó: kicsúfolása annak, amit Pangloss tanított.

⁵ Autodafé: a spanyol inkvizíció büntető ítéletének kihirdetése és végrehajtása.

⁶ Coimbra: portugál város. Egyetemét 1290-ben alapították.

Ennek folytán lefűleltek egy biscayai⁷ embert, mert azt állították róla, hogy a komaaszonyát vette feleségül; továbbá két portugált, aki csirkeevés közben otthagyták a túl zsíros falatokat; a főt említett ebéd után bilincsekbe verték Pangloss doktort és növénydekét is; az egyiket azért, amit mondott, a másikat azért, mert helyeslő arckifejezéssel hallgatott. Mindkettőjüket elkülönítették, és egy-egy rendkívül hűvös levegőjű helyiségbe kalauzolták, ahol igazán nem panaszkodhatott az ember a zavaró napfény miatt; majd egy hét múlva rájuk öltötték a vezeklők ingét, és fejüket papírsüveggel díszítették fel. A Candide süvegére és ingére lefelé fordított lángnyelvek voltak festve és olyan ördögök, akiknek nem volt farkuk és patájuk; a Panglossén viszont volt patájuk is, meg farkuk is, és a lángnyelvek fölfelé lobogtak. Ilyen öltözetben vonultak fel a körmenetben, majd egy igen magasztos prédikációt hallgattak végig, melyet gyönyörű zene és zsoltáréneklés követett. Ezalatt Candide-ot a zene ütemére megkorbácsolták, a biscayai embert, meg azt a két másikat, aki nem ette meg a zsíros húst, megégették. Panglosst pedig felakasztották, noha ez merőben szokatlan eljárás volt. A föld-rengés még aznap szörnyű recsegés-ropogással megismétlődött.

Az elszőrnyedt Candide tanácstalanul, magánkívül, egész valójában reszketve, így szólt magában:

— Ha valóban ez a lehetséges világok legjobbika, milyen lehet akkor a többi?

Candide és Márton az angliai partokhoz ér és mit lát ott

— Ó, Pangloss, Pangloss! Ó, Márton, Márton! Ó, drága Kuni-gundám! miféle világ ez? — kiáltott fel Candide a holland hajón.

— Nagyon bolond és nagyon undorító — felelte rá Márton.

— Maga ismeri Angliát; ott is olyan bolondok laknak, mint Franciaországban?

— Másfajta bolondok — válaszolta Márton. — Ön bizonyára tudja, hogy e két nemzet háborúban áll egymással néhány hold kanadai hómező miatt, és erre a szép háborúra jóval többet költött, mint amennyit egész Kanada megér. Az én gyöngé képességeimmel nem tudnám Önnek pontosan megmondani, hogy több kötözni való bolond él-e az egyik országban, mint a másikban, de annyi bizonyos, hogy azok az emberek, akik közé megyünk, többnyire elég barátságatlanok.

Miközben így beszélgettek, megérkeztek a portsmouth-i kikötőbe. A parton nagy sokaság tolongott, és feszült figyelemmel szem-

⁷ Biscaya (biszkája): Spanyolország északnyugati területe.

lélt egy elég kövér embert, aki bekötött szemmel a flotta egyik hajójának fedélzetén térdelt, miközben négy katona szemközt állt vele, és a világ legbékésebb módján három-négy puskagolyót röptetett a koponyájába; ami után az egész gyülekezet meglegedetten hazament.

— Hát ez már megint micsoda? — kérdezte Candide. — Miféle gonosz szellem lett úrrá mindenütt?

Megkérdezte, ki volt az a testes ember, akit ünnepélyesen kivégeztek.

— Egy admirális.⁸

— És miért ölték meg az admirálist?

— Azért — mondották —, mert ő nem ölt eleget. Csatázott egy francia admirálissal, és állítólag nem közelítette meg eléggé az ellenséges hajókat.

— De hiszen — hüledezett Candide — a francia admirális ugyanolyan messze volt tőle, mint ő a franciától.

— Ez kétségtelen — felelték —, de nálunk nem árt időnként agyonlőni egy-egy admirálist, hogy a többi admirális egy kis bátorságot merítsen.

Candide nagyon meglepődött és elszörnyedt attól, amit látott és hallott, és nem is óhajtott már ennek az országnak a földjére lépni.

Befejezés

Miközben ez a beszélgetés tartott, híre terjedt annak, hogy Konstantinápolyban megölték a diván⁹ két nagyvezírét,¹⁰ és hogy híveik közül többet karóba húztak. Ez az érdekes esemény óriási port vert föl néhány órára. Pangloss, Candide és Márton, amint a kis majorság felé tartott, egy derék öregember mellett haladt el, aki éppen narancsfái árnyékában hűsölt a kapuja előtt. Pangloss, aki legalább annyira kíváncsi volt, mint elmélkedő hajlamú, megkérdezte tőle, hogyan hívták a kivégzett főmuftit.¹¹

— Igazán nem tudom — felelte a jó ember —, sohasem tudtam egyetlen muftinak, vagy egyetlen vezírnek a nevét, sőt még arról az eseményről sem hallottam, melyet ön említ; azon a véleményen vagyok, hogy az olyan ember, aki közügyekbe üti az orrát, rendszerint igen rosszul szokta végezni, és nem is érdemel mást; én legalábbis soha nem kérdezősködöm, hogy mi az újság Konstanti-

⁸ Tengernagy.

⁹ A török szultán tanácsa.

¹⁰ Magasrangú török állami hivatalnok.

¹¹ Főpap, főbíró.

nápolyban, s megelégszem azzal, hogy odaküldöm eladni a gyümölcsöt e kertből, melyet megművelek.

Miután így beszélt, betessékelte az idegeneket a házba; két fia és két lánya megkínálta őket különböző saját készítményű szörbettel,¹² továbbá cukrozott cédrushéjból készített kajmakkal,¹³ narancssal, citrommal, ananással, zöld mandulával, meg valódi mokkakávéval, amely nem volt rossz, batáviai vagy hátsó-indiai kávéval vegyítve. Ezután a derék muzulmán két lánya megillatosította Candide, Pangloss és Márton szakállát.

— Önnek — szólt Candide az öreg törökhöz —, bizonyára nagy és pompás birtoka van?

— Az én földem csak húsz hold — felelte a török —, én magam művelem meg gyermekeimmel; s a munka távol tartja tőlünk a három fő rosszat: az unalmat, a bűnt és a szegénységet.

Az úton, hazafelé a majorba, Candide sokat gondolkozott a török szavain. Így szólt Panglosshoz és Mártonhoz:

— Ez a derék öreg, úgy látom, sokkal jobb sorsot választott, mint az a hat király, akivel szerencsénk volt együtt vacsorázni.

— A nagyság — felelte Pangloss — minden filozófus véleménye szerint fölöttebb veszedelmes dolog... Te tudod, hogy...

— Azt is tudom — felelte Candide —, hogy kertünket kell megművelnünk.

— Igazad van — folytatta Pangloss —, mert az Úr az embert az Éden kertjébe helyezte, avégből, hogy megmunkálja azt; ami azt bizonyítja, hogy az ember nem pihenésre teremtett.

— Dolgozzunk, bölcselkedés nélkül — mondta Márton —, ez az egyetlen mód, hogy elviselhetővé tegyük az életet.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

1712—1778

A magántulajdon megjelenése

Az első ember, aki egy földdarabot bekerített, azt mondta: ez az *enyém*, és talált együgyű embereket, akik ezt el is hitték neki, ez az ember volt a civilizált társadalom valódi megalapítója. Mennyi bűntől, mennyi háborútól, mennyi nyomorúságtól és borzalomtól ki-mélte volna meg az emberi nemet, ha valaki, a földjelző póznát kitépve és a mezsgyét betemetve, odakiáltott volna embertársainak:

¹² Szörbet: szörp.

¹³ Kajmak: keleti édesség.

Ne hallgassatok erre a szélhámosra; ha elfelejtitek, hogy a gyümölcs mindenkié, a föld pedig senkié sem, el vagytok veszve!...”

... Míg az emberek csak olyan munkákkal foglalkoztak, amelyek egy ember egyedül is elvégezhetett, míg a mesterség végzéséhez nem volt szükségük több munkáskéz segítségére, addig szabadon, egészségesen éltek, jók és boldogok voltak, amennyire ezt természetük megengedte nekik, és megszakítás nélkül élvezték az egymás közötti független érintkezés örömeit; amint azonban egy embernek egy másik segítségére volt szüksége, amint észrevették, hogy hasznos dolog az egyén számára, ha két embernek elegendő készletekkel rendelkezik, eltűnt az egyenlőség, megjelent a magántulajdon, szükségessé vált a munka, az óriási erdők gazdag szántóföldekké változtak, amelyeket emberi izzadsággal kellett öntözni, ezeken a szántóföldeken nemsokára ott volt a rabszolgaság, és a nyomor együtt csírázott és nőtt fel a vetéssel...

Szemelvényünk a nagy francia író-filozófus *Az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* című értekezésének (1755) egyik sokat idézett részlete. Azt a kedvenc gondolatát fejti ki benne Rousseau, hogy a magántulajdon rontotta meg a természetüknél fogva eredetileg jó és boldog embereket. A magántulajdonnal és a gazdasági egyenlőtlenséggel együtt azonban általában a társadalmat és a civilizációt is elítélte, és az osztály nélküli társadalom megvalósításának lehetőségét nem a jövőben kereste, hanem az emberiség ősi állapotába vágyódott vissza. Radikalizmusa így is erősen hatott nemcsak a francia polgári forradalom legkövetkezetesebb pártjának, a jakobinusoknak a nézeteire, hanem egész Európa felvilágosodott íróira, költőire. Csokonai Vitéz Mihály *Az este* című költeményében — a magyar feudalizmusra vonatkoztatva — Rousseau idézett gondolatait fogalmazta meg művészi formában.

Új Héloïse

(Részlet)

Egy szegény polgár-ifjú, Saint-Preux, egy gazdag svájci nemes házába kerül nevelőnek, és szenvedélyesen beleszeret növendékébe, Júliába. A leány viszonzza szerelmét, de házasságuk lehetetlen: Júlia apja soha sem adná leányát egy lenézett plebejushoz. Júlia apja parancsára egy idős földbirtokoshoz, Wolmarhoz megy férjhez, Saint-Preux pedig bánatában világ körüli útra indul.

Négy év telt el. Júlia belenyugodott sorsába, s két gyermek boldog anyja lett. Férje művelt, jólelkű, megértő és figyelmes férfi. Saint-Preux is visszatér újáról. A két egykori szerelmes úgy érzi, kigyógyult régi szenvedélyéből. Testvéri szeretetet táplálnak egymás iránt. Júlia kérésére Wolmar házába fogadja Saint-Preux-t, mint két gyermeke nevelőjét.

A házaspár bölcs elvek szerint él, természetesen neveli gyermekeit, s maga műveli meg földjét. Munkájuk biztosítja a családnak s alkalmazottainak jólétét.

Az ifjú nevelő szelíd csodálattal írja le Wolmarék dolgos, idilli életét.

A városi emberek nem tudják szeretni a falut; de még csak nem is tudnak ottmaradni; s ha ott vannak, alig tudják, mi történik ott körülöttük. Megvetik s nem is ösmerik a falusi munkákat és örömöket; úgy érzik ott magukat, mintha idegenben lennének, így hát nem is csodálom, ha nincs inyükre az ott tartózkodás. Falun falusinak kell lennünk, különben jobb, ha otthon maradunk; mert hát mit csinálnánk ott? A párizsiak, ha falura mennek, csak hiszik, hogy ott is vannak; oda is magukkal viszik Párizst. Az énekesek, széplelkek, írók és más tányérnyalók egész hada kíséri őket, s játék, zene és komédia az egyetlen foglalkozásuk. Asztalukat ugyanúgy terítik meg, mint Párizsban; ugyanolyan órában, ugyanolyan étkeket esznek, szóval semmi sem változik, sem a dolgok, sem a kerejük. Akkor meg mért nem maradnak otthon? mert bármily gazdag is valaki, s bármilyen gonddal utazgat, valami mindig hiányzik neki, s egész Párizst mégiscsak lehetetlen magával vinni. Így aztán épp attól a változatosságtól menekülnek, amelyre annyira vágyódnak; s végül is csak egyféle életmódot ismernek, és így örökké unatkoznak.

A falusi munkának jóleső a látványa, s magában véve nincsen benne semmi, aminek részvétet kellene keltenie. Magán- és közérdekű jellege egyenesen érdekessé teszi; és aztán az embernek ez a legelső hivatása jóleső képzeteket kelt bennünk, s szívünkben az aranykor minden varázsát földézi. Képzeletünk nem maradhat hűvös a szántás és az aratás látványára. Van valami megható a pásztori és mezei élet egyszerűségében. Ha a réten az éneklő és a szénát kaszáló embereket nézzük, távolabb meg a szétszórtan legelésző jószágot; magunk se tudjuk, hogy miért, de észrevétlenül érzékenyülünk. Így lágyítja meg eldurvult szívünket hébe-hóba a természet hangja, s ámbár csak hiú bánkódással hallgatunk rá, oly kedvesen hatol belénk, hogy azért mindig örülünk is neki.

Bevallom, hogy némely országban a földeket elárasztó nyomorúság, ott, hol a vámszedő habzsolja fel a föld gyümölcseit, ahol egy zsugori bérlő falánkul s mohón szipolyoz ki mindent, s ahol egy embertelen gazda kegyetlen szigorral uralkodik, alaposan csökkenti az ily képek vonzóerejét. Azok a veréstől elcsigázott, s már-már halódó szegény gebék; az éhségtől elgyengült és fáradtságtól kimerült, rongyos és nyomorult parasztok; egy egész falura terjedő kidőlt-bedőlt vityillók: szomorú látványt nyújtanak a szemnek; szinte restelljük, hogy emberek vagyunk, hogy ha ezekre a szerencsétlenekre gondolunk, akiknek valósággal a vérét isszuk. Viszont milyen üdítő kép az oly jó és bölcs birtokos, aki földjei művelésében csak jótettei, mulatságai, örömei eszközét látja, s módot arra, hogy tele kézzel szórja a gondviselés adományait, hizlalhassa környezetét, embereket

és állatokat, mindazzal a sok jóval, amivel tele minden csüre, pinceje és padlása, halmozhassa a bőséget és az örömet maga körül, s a munkát, amely meggazdagítja, állandó ünneppé emelhesse! Hogyan is ne élveznénk azt a jóleső ábrándot, melyet ez a környezet kelt bennünk! Feledjük századunkat és kortársainkat; úgy érezzük, a pátriárkák idejében élünk megint! Magunk fognánk az eke szarvát, részt vennénk minden mezei munkában, s osztoznánk e munkánkkal kapcsolatos boldogságban. Ó, szerelem s ártatlanság kora, mikor a nők éppolyan gyengédek, mint szerények voltak, s a férfiak egyszerűek és sorsukkal elégedettek! Ó Ráchel, szép és forrón szeretett lány, mily boldog lehetett az a férfi, aki, csak hogy elnyerjen téged, nem sajnált tizennégyévi rabszolgaságot! Ó, Noémi szelíd növénydéke, mily boldog lehetett a jó aggastyán, akinek lábát és szívét egyaránt megmelegítetted! Nem, a szépségnek sehol sincs korlátlanabb hatalma, mint a mezei gondok között. Ott trónolnak a gráciák, az egyszerűség minden ékük, arcukon eleven vidámság, s akaratlan is imádnunk kell őket. De bocsánat, hadd térjek a tárgyra.

Egy hónap óta az őszi napmeleg szerencsés szüretet ígért; meg is kezdtük az első fagyokkal; a lepörkölt venyige szabadon hagyja a szőlőfürtöt, s így Bacchus¹ adománya szabad szemmel is látható, s mintegy unszolja a halandókat, tépjék már le a tőkéről. A sok-sok szőlőskert telis-tele azzal a jótévő gyümölccsel, melyet az ég csak azért ad a föld nyomorultjainak, hogy felejtsek bajaikat; a kisebb-nagyobb terjedelmű és frissiben javított hordók és kádak kongása; a szüretelők éneke, amelytől visszhangzanak a dombok; az állandó jövés-menés a szőlőktől a présházba; a falusi hangszerszámok különösen rekedtes hangja, amely munkára vidítja a dolgozókat; az általános jókedvnek e szeretetre méltó és gyengéd képe, amely ilyenkor mintha csak az egész földet elborítaná; végül az a ködfátyol, amelyet a reggeli nap úgy gördít fel, mint egy színházi függönyt, hogy élénk tárja ezt a kedves látványt: minden, de minden összejátszik, hogy ünnepi kedvre derítsen, s ez az ünnep csak még szebb lesz, hogyha arra gondolunk, hogy ez talán az egyetlen, amelyben az emberek a hasznost a kellemessel egyesíthetik.

Wolmar, akinek itteni földjei közt a szőlők a legértékesebbek, előre megtett mindent, amit kellett, a szüret megtartására. A kádak, a prés, a pince, a hordók, minden már csak az édes nedűt várta, hogy betöltsék rendeltetésüket. Wolmarné vállalta a szőlőszedést, a dolgozók kiválasztását, a munka rendjét és felosztását. Claire d'Orbe² intézi s szervezi a szüreti mulatságokat, s ő fizet a napszá-

¹ Bacchus a római hitregékben a bor és szőlő istene.

² Ejtsd: kler dorb, Claire: Klára.

mosoknak, rég bevált rendtartás szerint, amelynek törvényeit senki sem szegi meg itt soha. Az én dolgom, hogy végrehajtsam Julie rendeleteit a présházban, mert Julie nem bírja a kádak gőzét, s Claire még hangosan tapsolt is ennek az én hivatalomnak, mivel, véleménye szerint, igen illik egy borisszához.

Miután így megosztottuk egymás közt a munka dandárját, a többieknek nem maradt más, mint a tulajdonképpeni szőlőszedés. Mindnyájan már hajnalban talpon vagyunk; az egész háznép összegyűl, s együtt megyünk a szőlőbe. Claire, aki oly tevékeny, hogy minden munka kevés neki, ráadásul azt is vállalja, hogy inti és megpirítja a lustálkodókat, s mondhatom, hogy e feladatát velem szemben különös gonddal, gonoszkodó éberséggel végzi. Ami a vén bárót illeti, míg mi mindnyájan dolgozunk, ő a puskájával sétálgat, s időnkint elvon valakit a szüretelőktől, hogy menjenek vele fenyőrigót lőni, mire persze azt mondják, hogy én kértem őt titkon ilyesmire, s így történik, hogy lassanként elvesztem filozófusi hírnevem, s hogy semmittevő lesz a melléknevem, bár igaz, hogy alapjában nincs nagy különbség a kettő között.

Már egy hete, hogy benne vagyunk ebben a kellemes munkában, s még a felét sem végeztük el. Az eladásra és a rendes készletekre szánt borokon kívül — amelyekkel nincs más gond, csak az, hogy vigyázva szedjük a fürtöket — a mi jótékony tündérünk finomabb borokat is készít a borkedvelők gyönyörűségére, s én is segítségére vagyok a már említett bűvészmunkákban, hogy ugyanabból a szőlőskertből különböző borokat nyerhessünk. Az egyiket úgy kapjuk, hogy az érett szőlőfürtöt megcsavarjuk, s a szárán hagyjuk hervadni a napfényben; a másikat úgy, hogy egy-két fürtöt szemenként kell megkopasztani s a szemeket kiválogatni, mielőtt kádba dobjuk őket; van olyan piros szőlőfajta, amelyet napfelkelte előtt szedetünk, s vigyázva visszük a présházba, hogy hamva és harmata rajtmaradjon, s így sajtolunk belőle fehérbort; van aztán olyan édesbor is, amely a tűzön megsűrűsödött hordóbeli mustból készül, meg egy olyan fanyar bor, amelyet nem hagyunk erjedni, ürmösbor a gyomorbetegnek s muskotálybor gyógyfüvekből. Ahány különböző bor, annyiféle kezelést kíván, de ezek a műveletek egészségesek és természetesek: így pótolja a gazdaságos ipar a talajok különbözőségét, s így tud összegyűjteni húszféle éghajlatot egy helyen.

El sem tudná képzelni, mily lelkesen, mily jókedvvel folyik minden. Egész nap nevetgélnek és énekelnek, s a munka ennek sose vallja kárát. Mindnyájan a legnagyobb közvetlenségben élnek egymás mellett; mindenki egyenlő; s amellett senki sem feledkezik meg magáról. A hölgyek nem pöffeszkednek, a parasztlányok illedelme-

...ek, a férfiak tréfásak, de sohasem gorombák. Inkább csak azon versengenek, ki emlékszik a legjobb dalokra, ki tudja a legszebb meséket, ki mondja a legvígabb ötleteket. Az egyetértés szüli a legbolondabb csetepatékat, és csak azért ugratják egymást, hogy mutassák, mily biztosak egymás kölcsönös barátságában. Munka közben sose megyünk haza, hogy folytassuk az uraskodást, az egész napot a szőlőben töltjük; Julie ott kis házat építtetett, s abban melegszünk, ha hideg van, s oda bújunk, ha esik az eső. A parasztokkal ebédelünk, s az ő időrendjük szerint, mint ahogy velük is dolgozunk. Jóétvággal fogyasztjuk el az ő kicsit közönséges, de jó és egészséges levesüket, amely egyébként tele van kitűnő zöldségfélékkel. Nem vigyorgunk fölényes göggel az ő suta külsejükön, sem pedig falusias bókjaikon; egyszerűen hozzájuk illeszkedünk, hogy otthonossá tegyük az együttlétet. Az ily előzékenység nem marad előttük észrevétlen; jólesik nekik, és ha látják, hogy megszokott helyünkről is kimozdulunk a kedvükért, ők meg annál erősebben ragaszkodnak a magukéhoz. Ebédre odahozzák a gyermekeket, s attól fogva egész nap a szőlőben maradnak. Milyen nagy az öröme ezeknek a jó falusiaknak, amikor látják az érkeztüket! Óh, ti boldog kicsinyek — mondják, s erős karjukba kapják őket —, adna néktek az Úristen minél hosszabb életet, a mi életünk rovására! Kövessétek jó szüleiteket, s legyetek majd ti is, mint ők, az egész vidék jótevői! Olykor, ha arra gondolok, hogy a legtöbb dolgozó fegyvert hordott, s éppúgy ért a kard és a puskáéhoz, mint a kapáéhoz és a kertészkedéshez; s ha látom köztük Julie-met, aki, gyermekeivel együtt, szeretve s tisztelten fogadja az ő megható tapsaikat, eszembe jut a hírneves és kezdetben oly erényes Agrippina,³ ahogy fiát Germanicus légióinak felmutatta! Ó Julie! csodálatos teremtés, te, aki a magánélet egyszerűségében a bölcsesség és a jótétemények zsarnoki uralmát gyakorold, kedves és szent kincse vagy ennek az egész vidéknek, mindenki szeretne megvédeni s megtartani élete árán, s bizonyára nagyobb biztonságban és tisztességben élsz e nép közt, amely oly láthatólag rajong érted, mint akár a királyok, katonáik soraitól védve.

A régi szerelem azonban újra ébredezni kezd Júliában és Saint-Preux-ben. Az asszony csak akkor nyugszik meg, amikor szerelmese Itáliába utazik. Távollétében Júlia kimentti egyik gyermekét a tóból, a hideg víztől meghül, s rövid betegség után meghal. Halála előtt Saint-Preux-re bízta gyermekeit.

³ Agrippina: Augustus római császár unokája. Férjét, Germanicust összes hadjárataira elkíserte.

DENIS DIDEROT

1713—1784

Rameau unokaöccse

(Részlet)

Én (a filozófus): Félek, hogy magából sohasem lesz gazdag ember.

Ó (Rameau unokaöccse): Ezt én is gyanítom.

Én: De mit tenne Ön, ha mégis meggazdagodnék?

Ó: ... én lennék a legszemtelenebb gazfickó, akit valaha is láttak. Akkor emlékeznék csak igazán arra, mit szenvedtem a többiektől, és alaposan visszaadnám nekik az összes megaláztatásokat, amelyekben részesítettek. Szeretek parancsolni: parancsolni fogok. Szeretem, ha dicsérnek: dicsérni fognak. A „pártfogoltak” egész csapatát fogom fizetni, és azt mondom majd nekik — ahogy nekem mondták: — „Gyerünk, semmirekellők, szórakoztassatok!” — és szórakoztatni fognak. „Rántsátok sárba a becsületes embereket!” — és sárba fogják őket rántani, ha még találni belőlük. Le fogunk részegedni, hazudni fogunk, tele leszünk mindenféle ferdeséggel és bűnnel. Élvezetes dolog lesz. Be fogjuk bizonyítani, hogy Voltaire tehetségtelen, hogy Montesquieu¹ csupán szellemeskedő, üres fráter ...

Én: Most, hogy tudom, milyen méltó módon használná fel a gazdagságát, látom, milyen nagy kár, hogy Ön koldus. Ez az életmód válnék csak igazán becsületére az emberi fajnak, ez lenne csak hasznos a polgártársaknak, ez lenne dicsőséges az Ön számára.

Ó: Azt hiszem, hogy Ön gúnyolódik velem. Filozófus úr, Ön nem tudja, kivel áll szemben; Ön nem is sejti, hogy ebben a pillanatban a főváros és az udvar legjelentősebb részét képviselem. Minden rendű gazdagjaink bevallották-e vagy nem vallották be önmaguknak mindazt, amit én Önnel közöltem, nem tudom; tény az, hogy az az életmód, amelyet helyükben követnék, pontosan olyan, mint az övék ... Jó bort inni, finom ételeket falni, jó puha ágyakban pihenni; ezenkívül minden hiúság.

Én: Micsoda? Hát a haza védelme?

Ó: Hiúság! Nem létezik több haza, s az Északi-sarktól a Déli-sarkig csak zsarnokokat és rabszolgákat látok.

Én: Barátainknak segítséget nyújtani?

Ó: Hiúság! Hát vannak az embereknek barátaik? ...

Én: Társadalmi tisztséget viselni és eleget tenni a vele járó kötelezettségeknek?

¹ A legkiválóbb francia felvilágosodott filozófusok és írók egyike (1689—1755). Különösen államelméleti műve és *Perzsa levelek* című könyve keltett nagy hatást. Magyarországon is tanulmányozta a feudalizmust. (Ejtsd: monteszkio.)

Ó: Hiúság! Nem fontos, hogy van-e vagy nincs tisztsége az embernek, fő dolog, hogy gazdag legyen, hiszen úgyszólván csak azért vállal az ember tisztséget, hogy meggazdagodjék. Teljesíteni a kötelességeket? Hova vezetne ez? Féltekenységhez, zavaros helyzetekhez, üldöztetésekhez... Vajon így halad előre az ember? Hízelegni az udvarban, az istenit neki, hízelegni az udvarban, sűrűn látogatni a főurakat, tanulmányozni a hajlamaikat, kiszolgálni szeszélyeiket, kielégíteni bűnös szenvedélyeiket, helyeselni igazságtalanságaikhoz: ez az előrehaladás titka...

Diderot fő művének, a *Rameau (rámó) unokaöccse* című párbeszédesszatírának ez a kis részlete izelítőt ad az író könyörtelen társadalomkritikájából. A neves XVIII. századi francia zeneszerző unokaöccse a kor élőködő, mindenre kapható, cinikus fiatalembereinek típusa, lecsúszott értelmiségi. Világosan látja maga körül az erkölcstelenséget, a bomlást, tisztában van a saját életének céltalanságával is, de nincs ereje és kedve ahhoz, hogy az ár ellen ússzék, sőt aljasul kihasználja az abszolút monarchia szétzüllő társadalmának romlottságát.

Diderot szellemes párbeszédben leplezi le jellemét és vele együtt kora társadalmát. A párbeszéd másik szereplője ő maga, aki hol ironikusan, hol nemes humanizmussal bírja szóra beszélőtársát.

A *Rameau unokaöccsét* 1762-ben írta Diderot, de életében nem jelent meg nyomtatásban. Először — 1804-ben — Goethe fordításában adták ki németül. Diderot eredeti kéziratát csak 1890-ben találták meg egy Szajna-parti antikvárius régi könyvei között.

BESSENYEI GYÖRGY

1747—1811

Ágis tragédiája

(Részlet)

HARMADIK JÁTÉK

Első jelenés

ÁGIS (mély tisztelettel):

Méltóságod előtt, nagy király, meghajlok,
S a népnek ügyébe kegyelmedhez szólok.
Szenved az igazság Spárta kérésével;
Hallgasd meg nyögését, hazád inségével.
Nem azért vagy vezér, hogy erőszakot tégy —
Istenink akarják: kegyelmes atya légy.

Néped szükségébe nagyon adósodott,
 Köztök tömlöcbe már sok elrothadott,
 Gazdagaink tették rabbá életeket,
 Kik véreket szíjják, kínozván testeket.
 Ezek az üldözők, megvévén országunk,
 Akaratjuk szerint igazgatják sorsunk.
 Földünknek javait magokhoz szerzették;
 Sok nemzetek javát számokra megvették.
 Likurgos¹ törvénye úgy osztotta Spártát,
 Hogy kiki egyképpen bírja benne javát.
 Megtagadtuk ezt a józan valóságot:
 Minden maga tesz már törvényt s igazságot.
 Egyaránt osszuk fel még e nemes hazát,
 Mint volt, oly boldognak formáljuk ma Spártát.
 Egessünk meg minden adósságlevelet,
 E kívánság ügyis ingerli a népet.
 Hallgasd meg e kérést jobbágyid ügyébe,
 Király! és olvassál vitézed szívébe.
 A természet kiált, tiszteld méltóságát,
 Mert isteneidnek mondja igazságát.

1772

Bessenyei György, első jelentős felvilágosodott írónk figyelmét a korabeli társadalmi és történelmi események irányították a jobbágyság kérdésére. 1765-ben (amikor a bécsi testőrségbe került) folyt az az országgyűlés, amely kiélezte az ellentétet a Habsburg-udvart kiszolgáló főnemesség és a köznemesség között. 1764-ben a „mádéfalvi veszedelem” zajlott le: a bécsi udvar kegyetlenül vérbe fojtotta a székely parasztság felkelését. Így érthető, hogy Bessenyei a felvilágosodott humanizmustól is ösztönözve a szegénység problémáját veti fel az *Agis* tragédiájának spártai keretei között. Ő az első írónk, aki hangot ad annak a felismerésnek, hogy a nemességet a jobbágyság munkája tartja el. „Ő tőle vesszük el koldult kenyerünket. Verejtékkel tartják büszke életünket” — mondja Kleombrotés, az Agisszal szövetséges népbarát főúr.

A szemelvény a III. játék (felvonás) I. jelenéséből (jelenetéből) való. Agis herceg a nép ügyét képviseli a király (Leonidas) előtt. A régi likurgoszi törvény visszaállítását követeli, amely vagyonegyenlőséget biztosított Spárta minden lakosának. A *jobbágy* szót itt még „alattvaló” értelemben használja az író. Jellemző a felvilágosodásra, hogy Agis a természetre hivatkozva áll a nép igazsága mellé.

Bessenyei az *Agist* a hagyományos négyütemű 12-esekben írta meg. Újítása a páros rím volt a — Gyöngyösi óta kötelező — „négy-sarkú” verssel szemben.

¹ Spárta nagy államférfia, törvényalkotó, a spártai alkotmány szerzője.

A filozófus

NEGYEDIK JÁTÉK

Hatodik jelenés

PONTYI: Nem kell nékem az a zöld lé, abból a húsból kérek, — nem is ehetik már itt az ember, amiá a sok cifraság miá, — hát ez a veres lé? hiszen berzsen¹ ez, vagy micsoda? hát az a kék tajték² mi ott? boldog isten! ha a nagyapáink láthatnák! Már, hogy pántlikát mit felkapnak, ütné a kú; de a hasából, gyomrából is módit³ csinálni az embernek, ki látta? Már talán szégyen is disznóhúst enni?

ANGYÉLIKA: Hát hoggye volna szégyen?

PONTYI: Még zsidókká leszünk hát ebbe; ökrőhúst is szégyen hát enni, mert mind parasztemberek bánnak az ökrökkel. De utoljára kenyeret is gesztenye-puderből⁴ süttetnek; de hiábavaló időt értünk.

LILISZ: Jobb volt hajdan, úgy-é?

PONTYI: Hát.

TICIUS: De én jobban szeretem a mostani időket; nem kell most annyit enni, innya, mint régen; hiszen akkor amije volt az embernek, csak ételre költötte, mert szörnyű sok evés volt. Abbul a becsináltból kérek.

PONTYI: Öm, be hiában valót beszélt kend; de bizony többet költenek most kentek egy hiábavaló ebédre, mint régen szegény atyáink egy hónapig elköltöttek. Egész ebédje az udvarából tölt ki, csak sóért, borsért adott pénzt; de kentek Bergengóciából⁵ honnan drága pénzen hordják a sok haszontalanságot együvé; drága pénzen fizetik azt a sok sehonnai egészség- és ételrontó szakácsot. Cukher-kopókat,⁶ marcafánk⁷ lovakat mit hoznak az asztalra, ötven forintba is belékerül, mégsem lehet belőle enni; osztán cukherkopónak az árán hónapokig megérte az asztal készpénz költségét.

BERENISZ: De bezzeg, helyrehozta osztán a bor, mert most egy általag⁸ tokaji eltart hat annyi ideig, mint akkor.

PONTYI: De bizony, édes húgom, nem vették űk pénzen a bort, az országban termett az; de most a világ négy oldaláról hordjátok

¹ Piros festék.

² Hab.

³ Divatot (francia eredetű szó).

⁴ Gesztenyeliszt.

⁵ Csodás mesebeli ország.

⁶ Kopókutya alakú cukorkészítmény.

⁷ Marcipán.

⁸ Vidékenként változó mennyiséget jelentő űrmérték.

össze az ebédet; tengeri rák, csiga, béka, minden ördög-férget, csúszó-mászó állatot összeveszték.⁹ Mikor nékem kétszáz hízott marhám, annyi ürüm járhat a pusztán, minek nékem akkor béka, csiga? Egyétek meg.

TICIUS: Mégsem olyan egészségtelen az, mint a régi borivás.

PONTYI: Őm, be nagyot monda kend; de bizony eleget ivott az én apám, a kendé is, mert az asztalnál virradtak meg sokszor; de mégis nyolcvan. esztendeig élt frissen, és sok számanélkül való öregeket látok olyakat. De kentek a cukher-kopóval, osztán a békával nem kuruttyolhatnak ám nyolcvan esztendeig a világba, ne búsuljanak. Hiszen hallja kend, nem kerül nékem, odahaza egy hónapig is négy májásba,¹⁰ készpénzbe, mégis többet eszem, mint kend. Kenteknél egy ebéd is belékerül ötven forintba, s mi volt? Cukher-kopó.

PÁRMENIÓ: Igazán mondja az úr: mert meg kell vallanunk, hogy az emberi természet, ha legközségesebb eledellel tápláltatik, legerősebb és legegészségesebb; és ok nélkül való dolognak tartom a természet tápláltatásából módít csinálni, mintha a természet is tartozna magát haszontalanságainkhoz szabni! De el is jönnek az idők, hol az emberek e részben magokhoz térnek.

PONTYI: Úgy van, kedves sógor uram okos ember, látom, által-
érti a dolgot. Hiszen már a süvegeket, kalapjokat hadd metél-
nék, mert akár nagy kalap, akár kicsiny legyen az ember fe-
jén, attól nem fáj a feje; de ha moslékot, vagy egyebet olyat
eszem, elromol a gyomrom, egészségem. Akár zöld, akár veres
színbe öltözzem, nem fáj a; de nem mondhatom azért, hogy
akár nadragulyát, keserű füvet, akár zellersalátát vagy tárko-
nyost¹¹ eszem, mind éppen olyan jó. Ezért nem lehet a hassal,
gyomorral úgy módizni, mint a pántlikák színével, hogy majd
zöld, majd kék, majd vörös, s mindenik jó afelől.

ERESZTRA: Valósággal okosan és helyesen beszél, én azon érte-
lemben vagyok.

PONTYI: A nagy urak gyermekeit mind cukkerrel,¹² meleg vízzel,
tejjel, kávéval nőtetik, de le is vernék, olyanok vagynak, hatot
is a pipámmal a lábárúl.

PÁRMENIÓ: A nevelés, igaz, nehéz teher.

ERESZTRA: De édes is, ha engedelmes gyermekeket szül az em-
ber.

⁹ Ezek az ún. francia konyha jellemző ételei.

¹⁰ Egykori pénz, régi ezüst húsas, Mária Terézia verette először.

¹¹ Bárányhúsos étel, amelyet tárkonnyal (fűszerül használt növény) készíte-
nek el.

¹² Cukorral (német).

PÁRMÉNIO: Nem arra nízve szólok; azt akarom csak mondani, hogy külsőképpen a testet kicsinységétől fogva szabadon kellene nevelni, hogy szorongattatásokban ne legyen, és a szabad levegőek alól melengetett szobákba ne rejtegettesen. Rousseau e részben bölcsen ítél.

PONTYI: De kedves sógor uram, nem olvasta az én anyám soha Rousseau-t, mégis tudott kényeztetés, szorongatás nélkül nevelni. Szabadon hevertem én az ágyon, s húst ettem, mihelyt a gyomrom emészthette.

PÁRMÉNIO: Abban ugyan nem szerencsésebb nálam az úr, sógor uram, mert engemet az anyám talán még szabadabban nevelt. Szép, rút időben, ha tetszett, hagyott az ég alatt kinn mulatni; ételt, gyümölcsöt minden időben kívánságom szerint ehettem.

PONTYI: Meg is esmerszik kedves sógor uramon, hogy nem békával, meleg vízzel élt, s nem kalitkába, pólyába nevelték, mert ugyan legény ám a talpán.

SZIDALISZ: De abban a nagy szabadságban sok alkalmatlan hibát kellett az úrnak elkövetnie, mert a gyermekség mindenre hajlandó, és a sok szabadságban erkölce, élete veszedelemben foroghat.

PÁRMÉNIO: Nem tudom, hibának mondjam-e vagy ne; de szüleimtől soha nem büntettettem; amely cselekedetet vélem csak csupa gyermekség követtetett el, az iránt feddést is alig mutattak, gonoszsgot talán bennem kicsinységemben nem tapasztaltak; erkölceimet oktatták bennem, de inkább példákkal, mint szüntelen való beszéddel.

SZIDALISZ: Az az igazi nevelés, úgy ítélem, ha a szülék nemesen, keresztyéni módon viselik magukat. Például veszik őket gyermekeik, de ha hibákba, bűnökbe lélegzenek cselekedeteikkel, haszontalan beszélnek okosan magzataiknak, mert a gyermek hajlandóbb mindég szüleit inkább magokviseletiben, mint okoskodásaikban követni. Azt felelik, ha valamely szüléi hibáért, mit már ők is elkövettek, dorgáltatnak: az atyám is úgy téssen. Szerencsések azért az oly szülék, kik gyermekeik között jóságos cselekedeteikkel inkább, mint beszéddel oktathatnak.

PÁRMÉNIO: Ki kételkedhetne benne, hogy a kisasszony szüleinek jóságos cselekedetei által oktattatott?

SZIDALISZ: Sőt az úrban tetszik inkább ki, hogy igaz és valóságos szelíd emberi erkölcsű szüléi voltak, kiknek kebeleikben fogantatott, s karjaik közt nevelkedett.

PÁRMÉNIO: Érzem is irántok háládatosságomat, s örök jutalmát kívánom érette lelkeknek. Istenünknek törvényei után, melyeket szüleimtől szeretni és félni tanultam, ők nékem a második

okaim arra, hogy jó erkölcsöt viseljek, s jóságos cselekedeteimmel, hajlott idejekben, érettem elkövetett fáradságuknak jutalma és hív szíveknek vigasztalása lehessenek.

SZIDALISZ: Bölcsen, mert az én ítéletem szerint egy gyermek szüleihez csak úgy lehet háládatos és igaz, ha jó erkölcsöket visel, emberi módon él. Szerencsések az oly anyák, kik a szülésnek fájdalmát és a nevelésnek terhét s rettegéseit oly magzatokért senyvedték, mint az úr...

1777

A filozófusnak ez a jelenete a vígjáték népszerűvé lett alakjának, Pontyinak a jellemét tárja fel.

Eresztra gazdag nemesasszony; az ő házában játszódik a vígjáték cselekménye; Ticius: Eresztra fia, Szidalisz: Eresztra leánya, Angyélika (Angyalka): Párménio húga. Berenisz nemeslány; Lilisz nemesifjú.

Magyarság

(Részlet)

Valljuk meg, hogy nagyon megszükkültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejtteni láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely aranykővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe; de azért mégis sok van már erős és mély közöttük. Ha az anglusok soha nem kezdetek volna nyelveken írni, azon okbul, hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar...

Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességet, mélységet,

valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem...

Mit kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja magát emelni; mely dolog kötelessége?... Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáétul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtetni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen és mikor felejtí el a magáét? Mert a parasztemberek, kikkel beszélnünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, sem deákul,¹ nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni, és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóan míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kéntelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább, és dolgozzunk előmenetelünkön...

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görösebb nála. Kivált poétaságra,² éneklésre, régi történetek elbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az *Embernek próbáját*, *Telemákust*, *Agist*, *Lukanust*,³ fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát,⁴ sem csekélységét észrevenni. Nem volt ilyen erőben az anglus⁵ nyelv *Kanut*⁶ alatt, sem a francia, *Ris-seliő*⁷ előtt; de mégis elmehettek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi nemet csudálkozásra hozzák és bölcsességre tanítják...

... Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, mégpedig a maga nyelvével, mert ha ötlet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul...

1777

Bessenyei legfőbb célja *Magyarság* című röpiratával az volt, hogy a magyar nyelv használatára és fejlesztésére serkentse a latinul, németül vagy franciául beszélő nemességet. Az elhanyagolt anyanyelvvel a haladottabb nyugati országok példáját állítja szembe: az anyanyelven folyó

¹ Latinul.

² Bessenyei a szépirodalmat nevezi poétaságnak.

³ Bessenyei fiatalkori művei.

⁴ Sundaság: rútság (régí magyar).

⁵ Angol.

⁶ I. Nagy Kanut, dán király, Anglia meghódítója (1018–1035) szül. 995-ben.

⁷ Richelieu (risljő): XIV. Lajos francia király minisztere; jelentős szerepe volt a francia akadémia megalapításában és a francia nyelv fejlesztésében.

tanulás, pereskedés, társalkodás és gazdálkodás szavaival a polgárosodó országok egy-egy életterületére mutat rá. A vallásosságtól elszakadt, tisztán világi irodalom fogalma („poétaság”) itt jelenik meg először értekező irodalmunkban.

Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor szándék

(Részlet)

... Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb.

A tudománynak kulcsa a nyelv, még pedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelvek tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve. Ennek tekéletességre való vitele tehát legelső dolga legyen annak a nemzetnek, amely a maga lakosai között a tudományokat terjeszteni s ezek által amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja...

... Aki tehát a magyar nemzetet tudós nemzetté akarja tenni, legelőször is annak született nyelvének kiszélesítésén és pallérozásán igyekezzék...

1781

A kis részlet világosan megfogalmazza Bessenyeinek azt a felismerését, hogy a tudomány (a műveltség) elterjedése és a társadalmi haladás (az ország boldogsága) kölcsönösen összefügg.

Tariménes utazása

(Részletek)

A TARIMÉNES-CSALÁD KÜRIÁJA

Az Antartikus¹ csillaghoz nem messze feküdt egy tartomány, melyet Menediának neveztek. Ennek vala több részei között egy kies határa, ligetes erdőkkel szaggatva, szép halmokkal ültetve és futosó patakokkal körös-körül áztatva. Egy ragyogó térségnek közepén feküdt egy város, melynek emberi emlékezettől fogva Tariménesnek voltak örökösi. Közepén felemelkedett ordas kastélya hajdani formájával a tündérek várát hozta nézőinél oly bánatos emlékezetbe, mellyel a régi időknek mesélt gyönyörűségei után szoktunk sóhajtozni. Magas csúcsait gólyafészek tornyozták; romladozott szegleteiről pedig csipkebokrok csüngöttek alá, hol csókák szállongottak, és

¹ Délsarki (görög szó).

verebek csiripoltak. Dörgéssel nyíló kapufeleinél magokra omlott kőfalak és oly mélységre lemenő ásott pincetorkok látszottak, honnan az örökké ijesztő setétség nézett ki. Udvarának kietlenségét egy hanyatlott tetejű ókút vette árnyékába, mely körül rémitő kutya-böfögések és éles kakaskiáltások hallattak.

Itt lakozott Tariménes öreg nagysága, udvari cselédjeitől körül-vétetve... Itt nevelte egyetlen egyjét, kire familiájának régisége támaszkodott...

A TOTOPOSZI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

... Egy nyíláson kinézvén a vad,² négy oszlop között meglát három embert magasan a szelek közt lengedezni. Kérdi, hogy azon szárnyas totoposzok minek forognak ott a levegőgömbben, talpok alatt semmi sem lévén?

— Azokat a törvény és az általok megsértett közboldogság akasztotta oda nyakoknál fogva, és megfűltak, mivel gonoszsgot cselekedtek.

— Jártak-é iskolába? — kérdi a vad.

— Nem kívántak járni, és veszedelmek is ugyanazon okon származott — felelik néki.

Midőn így beszélgetének, nagy ordítás hallatik. Odanézvén szemreveszen a vad egy embert, — kit hassal valamely tőkéhez szegeztek,³ és felül kegyetlenül vernek. Kérdésére felelnek, hogy azt most iskolázzák. Éppen ez az az iskola, mely nélkül a közbátorság, következőképpen a közboldogság is soha fel nem állhatnak, hogy ezen iskola az igazságnak is leghasznosabb szolgálja... A vad ezeket megértvén, kéresképpen jelenti, hogy ő csak iskolán kívül szeretne tanulni, mivel ezen iskolának, amint néki látszik, alkalmatlan oktatásai volnának.

Innen kiindulnak a váras alá. Meglát a vad egynehány apró gunyhót,⁴ melyek nagy gyalogló sokaságtól lévén környülvétetve, a föld színén másznak előre. Kitérdelik oldalokat, és belőlük valami szomorú ábrázatú totoposzokat szednek ki, kiknek fejüket vállaikról nagy hamarsággal letépik.

— Ezeket már most — mond a kirakades — talán a közboldogság számára vágják le, és a többi megeszi?

— Ezeket — mondják néki — a tudományok kellelte felettvalóságátúl bolondulván meg, az istenek ellen káromlásokat tanítottak, és a törvény által ölettetnek meg.

² A kirakades.

³ A deresről van szó.

⁴ A kirakades kunyhónak nézi a ketrecet.

— Jártak-é iskolába? — kérdi kirakades.

— Ugyanaz vesztette el életeket, hogy sokat kívántak tudni, és sok rossz iskolát jártak.

— Amazokat tehát — mondá a vad — a törvény azért aszalja a napon, hogy iskolába nem jártak, ezekről pedig azért tépte le a fejeket, hogy iskolába jártak, és nagyon okosak, tanultak voltak!...

BUZORKÁM, A ZSARNOK HADÜZENETE

„Én, Nagy Buzorkám, a Napnak Fia, a Holdnak Öccse, a Csillagoknak Bátyja, Uraknak Ura, Fejedelmeknek Fejedelme, Királyoknak Királya, Vitézeknek Vitéze, Óriásoknak Óriása, Gigászoknak Gigásza és Kiklops, Jajgádiának örököse, teljes hatalmú Királya, Kasztrakádiának Fejedelme, Kursókovdidudnak, Borzódiának, Zodorodiának, Ázovkordiának, Zabatsoposznak stb. Hercege, Földesura, Királya, Óriása, Élete, Halála.

Győzhetetlen hatalmamnak kiterjedéséből felemelt Királyi Székemnek hozzájárulhatatlan magasságáról szólok ki; egészséget, fölem való félelmet és függést kívánván Totoposz asszonyának, a magát királynak mondó Arténisnek!

Totoposznak örököse lévén, változhatatlan akaratomat iránta kimondom, így, hogy királynak maga mondotta asszonya,⁵ Arténis azt birtokomba bocsássa, ha nem, királyi székemnek magasságáról, győzhetetlen hatalmamnak karjait kiterjesztvén, fegyverrel borítom el Totoposzt, úgy, mint az árkából kibujdosott tenger körülötte levő szigeteit. Vasba verem Kirotósz városának⁶ büszke lakosait, kik Arténist csak azért ismerik asszonyoknak, hogy nevében lehessenek királyok és királynék alatta. Kik törvényekkel kötik meg hatalmát, szabad uralkodónak hazudván ötet szemébe, midőn karjain láncainak terhét érzi. Micsoda szánakozásra méltó király az, ki valamikor akar, mindannyiszor hatalmának eszközeit, jobbágyságot, rabjait kérde, ha akarhat-é vagy nem?

A királyokat isteneink rendelték uralkodásra, különben azoknak akaratjuk ellen hogy hághattak volna fel a nemzeteknek fejekre? Hatalmuk alá vetették a földek népét, úgy, mint juhnyájainkat. Valamint Jupiternek akaratjával a királyok nem gáncsolódhatnak, mivel mennyköveit kezében tartja, úgy mivelünk sem a magunk népe, melyet hatalmunknak tüze megemészt...

⁵ Aki magát királynak mondja.

⁶ Totoposz fővárosa.

Én azért vagyok gazdag, hogy népem szegény; azért hatalmas, hogy országom rabok. A gazdagság a népet kevélyvé, a szabadság makacssá teszi: tedd szegénnyé, rabbá, s uralkodj.

De Arténis asszony ezen módokkal nem élén, nem uralkodik, hanem szolgál, mely szerint Totoposznak országa király nélkül léven, a Nagy Buzorkám magát urának mondja ki."

A KÉT FŐVEZÉR SZÓZATA KATONÁIHOZ

... Szipiopoli, csendes állásban látván seregeit, megállt előttök és így szólal fel: Vitézek! hazafiak! barátaim! Hazátoknak boldogsága és Arténis kiáltanak hozzátok. Aki közületek életét ezek felibe teszi,⁷ álljon ki a seregből, a többi kövessen engem. Valaki magát hazájánál többre tartja, nem érdemli, hogy annak dicsőségéért fegyverbe öltözzön! Lássuk, ki tartozik gyalázatra közülünk? — Minden ember helyén marad s megindul.

Budoroszkuli a kám seregeit hasonlóan nógatni kívánja, de ellenkező okokkal, így szólván nekik: Katonák! ismértek a nagy Buzorkámnak indulatját, hatalmát: részeteikről vagy győzedelem vagy akasztófa, kerék, nyárs, fővétel és agyonlövés! Gondoljátok meg, hogy elől ellenség, hátul hóhér.

Eszerint egyik seregnek ösztöne⁸ jó királyának szeretetiben nemzetének java, dicsősége lett; a másikban indító oka hóhér, nyárs, akasztófa. Amott érdem, itt félelem jönnek egymás ellen ütközetbe.

Bessenyei szatirikus államregényének bevezetése egy olyan ősi, de elhanyagolt vidéki nemesi kúriát ír le, amilyen a Bessenyciek berceli kastélya lehetett. Második szemelvényünkben a kirakades bírálja az egyébként eszményi államnak bemutatott Totoposz viszonyait, rámutatva az igazságszolgáltatás ellentmondásaira. A kirakades, Bessenyei jegyzete szerint olyasféle vadember, amilyenek Afrikában Zengebárnak a lakosai. (Itt nyilván Zanzibárra, az afrikai gyarmatra gondolt Bessenyei. Másutt *Kafrériá*-t ír, az afrikai néger *kafferek* nevééről.) A kirakades sem istenséget, sem vallást nem ismer, nincsenek feudális társadalmi elfogultságai. Szerepeltetése sok komikus jelenetre és szellemes társadalomkritikára ad alkalmat. Igen mulatságos és egyben találó Buzorkámnak, Jajgádia zsarnokának hadüzenete is. A címek végeérhetetlen és nagyhangú felsorolása a feudális uralkodók szokása volt. Amit a hadüzenetben ír, rendkívül jellemző a zsarnokok gondolkodására, és tele van Bessenyei szellemes stílusötleteivel. Nagyon jellemző a két fővezér szózata is katonáihoz. Az alkotmányos monarchia eszményített vezére a hazaszeretetre hivatkozik, a zsarnoki birodalom fővezére viszont kényszerrel kergeti katonáit a harcba.

⁷ Többre értékeli.

⁸ Hajtóereje.

ÁNYOS PÁL

1756—1784

Kalapos király

(Részlet)

Még sem szünsz, kegyetlen, szívünket gázolni?
Nem elég még a könny? még többnek kell folyni?
Há, képtelen fajzás! véred gyaláztatja,
Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja.
Ez a hálaadás oly szent hívségünkért,
Házadért kiöntött számtalan vérünkért?
Megőszült atyáink miként csatlakoztak,
Hogy rajtad s anyádon egykor szánakoztak!¹
Tudod, a pozsonyi vár palotájában
Miként nyöszörögtél anyádnak karjában?
Véltük, hogy szerelmet sirtál nemzetünkre,
S most látjuk, hogy gyilkos tört toltál szívünkre.
A megilletődött őszek kardot vontak,
Védelmedre vitéz esküvést mondtak,
Felajánlották volt végső csepp véreket,
A buzgóság bírta ezekre szíveket.
Ó szegény atyáink! be nem gondoltátok,
Hogy ezzel veszik el virágzó hazátok.
Egész Európa csudált benneteket,
S csak ti nem láttatok veszedelmeket.
Ím, akit számunkra királyt neveltetek,
Kiben arany időt virradni véltetek,
Most háromszázezer fegyveres rabjával,
Egy pórázra fűzi nemest jobbágyával...
... Azért, hogy ereje vagyon, még nem király
E nagy név szeretett égő oszlopánál.
Azután ha az is, nem az a tisztsége,
Hogy elfulladásig fujtson felsősége,
Királynak csak azért adják méltóságát,
Hogy híven őrizze népe bátorságát,
Hogy továbbra vigye országa széleit,
És hogy boldogokká tegye nemzeteit.
De e nagy valóság eszméletlenné lett,
Miolta erőszak rajta hatalmat vett,

¹ Amikor 1741-ben az örökösödési háborúban megsegítették Mária Teréziát, aki a hagyomány szerint a gyermek Józseffel a karján jelent meg a rendek előtt.

Miolta kevélység kegyelem helyébe
 Ült fejedelmeknek királyi székébe,
 Miolta magokkal ezek elhitetik,
 Hogy jobb, ha jobbágyi félik, mint szeretik.
 E megvesztegetés királyok szívében
 Szül annyi bűnöket földkerekségében;
 E cselekszi, hogy ma az anya-természet
 Elrémülve nézi, hogy sok szabad nemzet
 Nem is kérdeztetik, kell-é néki király,
 Már is bilincseket és jármokat huzkál.
 Ó ti fejedelmek, milyen törvényekkel
 Bántotok oly szörnyen ama nemzetekkel,
 Kiket határtalan tenger messzesége
 Elszakaszt, s boldoggá tett együgyűsége?
 Nem kívánták ezek fősvény kincseteket,
 Sőt még nem is tudták kevély neveteket,
 Mégis ezer vesztő szerrel tölt hajókkal,
 Vadásszátok őket jobbágyi békókkal.
 Mint jámbor utazók szálltok szigetjekben,
 S ha arany vagy ezüst tűnik szemetekben,
 Ölitek, vágjátok szegény lakosait,
 Égetitek sással fedett szállásait.
 Be derék dicsőség halász kalibáját²
 Megvívni, s győzésnek nevezni prédáját.
 Azután vadaknak mondjátok ezeket,
 Pedig ti hordoztok oroszlán szíveket.
 Ausztria ugyan még szabad ily vétectől,³
 Mert hercegeinek ki nem telt eszektől
 Ekképpen vétkezni. Nagy bűnhöz is ész kell...
 ... Ó csak itthon úzi régi mesterségét,
 Csalárd ígéretit, színes kegyességét...

A „kalapos király” II. József, aki tudvalevően nem koronáztatta meg magát magyar királynak. Anyosnak ez a költeménye volt a nemesi ellenállás irodalmi nyitánya. Jellemzően keverednek benne a nemzeti függetlenség szempontjából haladó vonások a társadalmi haladás szempontjából maradi vonásokkal. („Egy pórázra fűzi nemest jobbágával...”) Éles kritikát mond Anyos a gyarmati kizsákmányolásról is.

A terjedelmes költeményt a szokványos páros rímű 12-esek sora kissé egyhangúvá teszi, de bírálatában van lendület és költői erő.

² Kunyhóját.

³ Vagyis igazi gyarmatai még nincsenek.

Egy boldogtalannak panaszhai a halavány holdnál

Szomorú csillagzat! mely bús sugárokkal
Játszol a csendesen csergő patakokkal!
Csak te vagy még ébren boldogtalanokkal,
Kiknek szíve vérzik s küszködik bajokkal.

Hallod, hogy sóhajtnak estvél homályában,
Midőn a természet szunnyadoz álmában.
Nincs álom ezeknek gyászos kunyhójában!
Eltűnt, eltávozott boldogabb hazában!

Ott egy temetőnek látom keresztjeit,
Bágyodt szél mozgatja ciprus leveleit.
Ó! az árnyékozza soknak tetemeit,
Kik velem érezték az élet terheit!

Egy fehér árnyékot szemlélek sírjából —
Suhogva felkelni halottas honjából —
Vajjon nem lesz-é ez azoknak számából,
Kik, mint én, könnyeztek szívek fájdalomából?

Ó bár fölém jönne! nem félnék képétől;
Többet reménylenék borzasztó lelkétől,
Mint élő halandók szemfényvesztésétől,
Kiknek számkivétel vagyok kegyelmétől!

Jaj, de ismét eltűnt... ez is fut engemet!...
Talán észre vette hullani könnyemet!
Ó hát nincs már senki, aki nyögésemet
Hallaná, s enyhíteni akarná ügyemet?

Üss, te boldog óra, amely inségemből,
Ki fogsz szólítani ily sok gyötrelmemből,
Szakaszd ki e sebes szívet kebelemből,
S csinálj port agyagból készített testemből!

Talán majd valaki jön sírom szélére,
S akasztván egy darab fátyolt keresztjére,
Reá emlékezik barátja szívére,
Egy könnyet gördítvén hideg tetemére!

Anyos Pálnak, első szentimentális költőnknek ez a verse tartalom-
ban és formában egyaránt beszédes példája a szentimentális költemény-
nek. Az érzelmes, fájdalmas sírköltészet megszokott költői motívuma

sorban feltűnnek benne. Ezek a motívumok szolgálnak költői eszközzül a költő homályos okból eredő szenvedésének, boldogtalanságának kifejezésére. Az okok közül csak a feudális társadalom embereinek szívtelenségéről, a költő fájdalmas magányérzetéről értesülünk. Mindez a szentimentális költészetre jellemző halálvágyba torkollik, s a fájdalmas hangulatot csak az a vigasz enyhíti, hogy az utókor megkönnyezze majd a boldogtalan költőt.

A vers belső formája újszerű: lírai látomás. Elsősorban a szentimentális költők teremtették meg a lírai bensőségesség, az átható hangulatok költészetét.

Ányos itt még ragaszkodik a négyes rímű 12-esekhez. Más verseiben, nyilván Bessenyei hatására, párosrímet alkalmaz.

DUGONICS ANDRÁS

1740—1818

Etelka

(Részlet)

ÁRPÁD TANÁCSAI FIÁHOZ

... Tartós és igen súlyos betegségtől elnyomattatván Árpád, szapora lehhel¹ közelgett utolsó párájához.² Azt is megérezvén, hogy mivel erőtlenségeit nagy kénokkal szenved, többé ebből a nyavalyából föl nem lábalhatna. Fiát, Zoltánt, átalhívatta Sepelről,³ kihez végső szavai ezek voltak:

Én már, kedves, édös fiam, nemsokára itthagynom fejedelemségömet, és általköltözöm Bendeguchoz, Attilához, Csabához, Emőd-höz, Kálánhoz, Edhöz, Ügekhöz, Álmoshoz,⁴ engömet e rönd szerint nemző magyar lelkökhöz: remélöm is, hogyha személyökhöz, ama boldogabb velágba jövendök, vitéz tetteimnek jeleiről könnyen megösmérnek, jó szívvel is fogadnak...

Mutasd meg, édös Zoltánom, hogy Árpád fia vagy. Juttasd eszökbbe, hogy ezökbbe a borongós idökbbe embör kell ám a gátra. Bénött immár fejed lágya. Légy köszál a habok közepén. Tudd meg, hogy oly vitézeknek parancsolsz, kiknek mindegyike (ha maga vagy on is) századmagával lenni látszattatik.

Ügy gondolkozz penig, édös Zoltánom, hogy ezöknök a magyaroknak törvényös vezérlésökre nem azért választattál a közönségtől, mert (eredetre nézve) legnemesebbnek tartattál, hanem erkölcsökre tekintve, legjobbnak és legokosabbnak találtattál. Ne is véd, hogy

¹ Lehelettel, lélegzettel.

² Halálához.

³ Csepelről.

⁴ Régi hun és magyar vezérek.

Álmosnak nemét más okra nézve választotta légyön a Magyarok Istene Országunk kormányzására, hanem, mivel a közjót segítette inkább, mint maga hasznát kereste.

Sömmit hosszú pórázra ne eressz. De szabadságát is senkinek el ne völd. Tudd meg, hogy magyarjaid inkább szenvedik életjökben, mint szabadságjokban a csorbát. Csak vérpatakokkal veszíthetik el azt, amit vérözönnel kerestek. Élet és szabadság egyértelmű hangok a magyar füleknek.

Ne gondold fejedelmi fölségöd ellen lönni azt, ha a szabott törvényeknek magad is fejet hajtasz. Fiam, Zoltán! nem erőtlenebb oszlopa édös honnyunknak⁵ a törvény, mint a kirántott fegyver. Védelmezője légy inkább a magyar szertartásoknak, mint szeles szaporítója. A mindennapi és meg se mohasodható parancsaidat könnyen megunhatja a nép, meg is vetheti. És ezeknek sokaságok bizonyos jele az eszeveszett országnak. Mert ott a legtöbb törvény, ahol legtöbb a fogyatkozás. Akár egyiknek, akár a másiknak sokasága nem válhatik böcsületödre.

Ugyanazért (édös fiam) néha kebeledbe is bétékints. Mindeztal kaput ne nyiss szivedben, ha ablakkal beéröd. Vigyázz magadra, midőn kérdőztetöl. Néha a nem felelet is felelet. Sőt, egy fejedelem gyakran többet szólhat hallgatva, mint akárki más mondva.

Rakd meg magyarokkal, mint igazi atyafiakkal (ha Szittyából vöszöd is) országodnak kies pusztáit. Ne engedd, hogy ennek zsírjával más valami hitvány nem-ettek⁶ hízzanak. Ha böcsületödet fönn akarod tartani, ne légy (ha bár löhetsz is) henyélő eszem-iszom fejedelem; valamint arról az alpári fejedelemről⁷ hallottad, aki a saját földet, a Duna vizét és az alpári füvet el nem felejthette. Magad fogj a legterhesebb dologhoz. Karddal, fiam, hozzá, ha szóval nem győződ. Vágd el a csomót, ha föl nem oldhatod...

1788

Dugonics András regénye, az *Etelka* aratta az első magyar könyvsikert. Az író olvasóközönséget teremtett vele. A nemesi ellenállás idején számos leánygyermeket neveztek el a regény hősnőjének nevére, amelyet Dugonics alkotott az *Etele* névből. (A bécsi Magyar Kurir meg is bírálta azért, mert névalkotásában nem tartotta tiszteletben a magyar nyelv hangzóilleszkedését. Kritikáját tréfásan azzal fejezte be, hogy „az *Etelka* szép kis magyar könyvecska”.)

A regény sikerének egyik forrása a benne megnyilatkozó nemesi hazafiasság volt, amely a nemzeti függetlenség és a nemesi kiváltságok védelméből táplálkozott. Ilyen célzások nyilait röpi II. József felé a

⁵ Hazánknak.

⁶ Éhenkórászok; mint szójáték, a németekre is vonatkozik.

⁷ Zalán, bolgár fejedelem.

közölt szemelvény is. A törvény, amelyet Árpád a fia lelkére köt, a magyar nemesi alkotmány.

A szemelvényben megfigyelhetjük az író nyelvének jellemző sajátosságait is. Dugonics, aki Szegeden született, a szegedi nyelvjárás ő-zésével beszélteti hőseit. Beszédükbe gyakran szó nemcsak népies szavakat, hanem népies szólásokat, közmondásokat is.

ORCZY LŐRINC

1718—1789

A szegény parasztnéphez beszéd

(Részletek)

Akit ártatlanul az irigy kevélység
Vetett kisdéd sorsra, kiben nincs dicsőség,
Ki második ízén nem tudod atyádat
S munkáddal szolgálod hazád s királyodat,

Sok hasznos polgárból álló díszes község!
Kit becsül bölcs, megvét¹ udvari nemesség,
Ő szegény paraszt nép! múljon bosszúságod,
Hallgasd, megmutatom a te méltóságod.

Mások hízelkednek a fényes nagyoknak:
Én tenéked írok, megvetett csoportnak.
Mikor te megnézed urak fényességét
És hozzájok veted magad szennyességét:

Irigy mord kedvedből szerencsét átkozod,
Nem tudod, nyomorúlt, saját boldogságod:
Te vagy, országoknak ki súlyát viseled,
Bőség s dicsőségét egyedül te hinted...

... A te kalapácsod zuhog vashámorban,
Te zörögsz, csikorogsz lisztelő malmokban.

Te simítod amaz erős bálványokat,
Te fejed, te nyírod a szelíd juhokat,
És ha gyors ing, selyem ruhában járhatunk,
Simább daróc, bársony leplet hordozhatunk,

¹ Megvet.

Fonalát lányodnak orsóján pergették,
Te csire társodnak² rokkájáról szedték,
Márvány kezéd által jó isten házában,
Az arany általad fénylik palotában...

...Balgatagság téged, köznép! meggyalázni,
Te tudsz országodért mind élni, mind halni.
De még más jó vagyon, ki benned tündöklök,
Mely a nemességben ritkán találhatók:
Szelid ártatlanság tenálad megvagyon:
Vétkek uralkodnak csak a gazdagokon.

Gazdagoknak a kincs jóra akadály, a
Parasztoknak jó erkölcs s igazság osztálya.
A királyok bírnak roppant országokkal,
A nagyok birkóznak sok méltóságokkal:
Te együgyű lévé, a fehért fehérnek
Mondod, embere vagy te igéretidnek...

...Nem fényes palotán lakik a boldogság,
Arany kárpitok közt több a szomorúság,
Bár nézzünk ezüsttel megrakott táblákat,
Unalom rakja fel ide a tálakat...

...Köznép! ne szidalmazd többé a szerencsét;
Nem néked osztotta nehezebb bilincset.
Becsüld életedet, ne félj a haláltól,
Ez a part, hová kell jutni a világból.

Boldog a te sorsod, nagy a dicsőséged,
Megmarad, örökös lesz te fényességed,
Mert minthogy a virtus adja a nagyságot,
A hibák, a vétkek az alacsonyságot.
A szelid s jó ember király lesz igazán,
Így emeltetik fel a füstös kacagány...

1780 körül

Nagyon jellemző ez a vers a patriarkális népies írók népszemléletére. A népről írnak, sőt felismerik a dolgozó nép társadalmi jelentőségét, még azt is, hogy a nemesség neki köszönheti jólétét. Ezért bizonyos rokonszenvvvel és becsüléssel, sőt a társadalmi igazságtalanság ki nem

² Hozzád hasonló társadnak, feleségednek.

nondott felismerésével (1—2. versszak) szólnak róla. Ugyanakkor — a rousseau-i gondolatot eltorzítva — úgy vélik, hogy a parasztság boldog, mert a természet ölen élhet, és nincsen anyagi gondja, mint az unatkozó gazdagoknak. Ezzel a téveszmével kívánja lecsillapítani Orczy is a jobbágyok egyre növekvő elégedetlenségét, fenyegető bosszúját („múljon bosszúságod...”). Ez arra vall, hogy ezek a nemesírók kezdenek tudatára ébredni a jobbágyság igazi helyzetének, bár nyíltan még nem írnak róla. A költemény egyébként egy francia költő (Thomas) versének szabad fordítása.

Orczy versformája a hagyományos 12-es, de már páros rímmel. A legelső költők között kísérletezett, francia mintára, a páros rímmel, amelyet aztán Bessenyei általánosított a felvilágosodás költészetében.

GVADÁNYI JÓZSEF

1725—1801

Egy falusi nótárius budai utazása

(Részlet)

Gvadányi népszerű elbeszélő költeményének főhőse, Zajtay István, a Szatmár megyei Peleske község nótáriusa (jegyzője), lóháton Budára indul, hogy az ítélőtáblák munkáját tanulmányozza, s majd faluja ügyeit tapasztalatai szerint intézhesse. Az író részletesen elbeszéli a vele útközben megesett kalandokat, s közben realiztikus kép alakul ki az alföldi tájról és lakóiról is. A Hortobágyon például egy gulyás vendégeli meg Zajtayt, s ő menti meg a feléje rohanó gulyától is.

A nótáriust útjának folytatása közben még sok kellemetlenség éri. Alighogy elhagyja a gulyást, megkergeti három bika, s csak a juhász és kutyái mentik ki szorult helyzetéből. Tiszafüreden három részeg vasas német katona csendbiztosnak nézi, s ütni-verní kezd, majd táncolásra kényszeríti. Árokszállás környékén zivatar éri utol, s lovastul beleesik a Csörsz árkába (őskori mesterséges árok a Tarna folyó és a Tisza között). Itt meg a csikósok tanyáján talál menedéket.

Végre megérkezik Pestre. Budán azonban nagy csalódás éri, mert az ősi magyar hagyományok helyett mindenütt idegen szokást, nyelvet és öltözetet talál. Keserűen kifakad a romlás láttára; odaáll a két város sétahelyére, az összekötő hajóhídra, és keményen megrója az idegen ruhás járókelőket.

Módom egyszer lévén, a hidon megálltam,
Egy deli ifjút jönni felém láttam,
Talpától tetéig ötet hogy vizsgáltam,
Maskara¹ köntösét felette csodáltam.

¹ Alarc; itt: kirívó, feltűnő.

Fordított kapájú saru² volt a lábán,
Hátról csat rávarrva mindkettőnek szárán,
Mint két ujj, oly széles sarkantyú bokáján,
Elül volt hasadék gombokkal plundráján.³

Kurta vala az ő alsó hacukája,⁴
Rövid rojt volt körül felvarrva reája,
Mellyén ki volt vonyva ingének tarája,⁵
Egy kis csat volt ezen, ánglusnak⁶ munkája.

Felső ruhájának egy arasszal alja
Hosszabb volt és ráncos, nem volt az asszallya⁷
Tarka volt, mint tarka a héjusznak mállya,⁸
Szűk volt, szorítását láttam, alig állja.

Verd dragon⁹ szín posztó Marseillebe¹⁰ szövettet,
Sok veres pontokkal vala pettyegetett,
Két sorral acélgomb volt rá helyezett,
Párizsba ez frakknak megkereszteltetett.

Mint malomkő, oly nagy kalap volt a fején,
Tarka-barka tollból bokréta tetején,
Karimája volt majd hátának közepén,
De szélbe, nem tudom, hogy állott meg helyén.

Csigásan a haja volt felfodorítva,
Egy font hajpor vala copfjába¹¹ szorítva,
Mely is pántlikával vala béborítva,
Úgy tetszett, szalam¹² van hátára hagyítva.

Megesküdtem volna, hogy vagyon golyvája,
Ha ez nem: lesz még is valami hibája.
Gondoltam, torkának tám van anginája,¹³
Vagy keléssel tele van nyaka csigája.

² Erős, fényes bőrből készült lábbeli.

³ Német bugyogó.

⁴ Régi szabású német férfikabát.

⁵ Tarája, fodra.

⁶ Angolnak; angol gyártmány.

⁷ Széle.

⁸ A húz hasipréme (mál).

⁹ Kigyzöld.

¹⁰ Ejtsd: márszejj.

¹¹ Copf (német): hajfonat.

¹² Szalámi (olasz).

¹³ Gyulladás.

Mert hogy tekintettem ennek a nyakára,
Egy asztalkeszkenőt borított ő arra,
Háromszor keríté ennek a hátára
A nyakravalóját, mint egy garmadára.¹⁴

Mely szélesen szokott zsidó rabinernek¹⁵
Gallérja állani, szint úgy állott ennek,
Négy újjnyira felül gallérja ingének,
Szép volt ez: mint örve¹⁶ a juhász ebének.

Olyan, mint szakácskés, függött az oldalán,
Egy horgon akasztva felül bugyogóján,
Ez fegyvernek neve, becsülettel mondván,
Kuto¹⁷ és próbálni lehetne ezt békán.

Hozzám érvén, ötet szépen köszöntöttem,
És meghajtott fővel ötet üdvözlöttem,
Csodáltam, hogy az ő feletét vettem,
Mert viszont magyarul tőle tiszteltettem.

Mondám néki: Uram: szabad-é szólani,
Talám nem hibázom, ha fogom mondani:
Hogy az úr kötélén fel s alá ugrálni,
Teátrumon¹⁸ szokott drótokon járkálni.

Mert tudom: a két csat csak azért van lábán,
Hogy két szíj ezekről nyulják lábaszárán,
Lábait kötéltől csatolják szaporán,
Szent István tornyán¹⁹ is táncolhat azután.

Kalapja széle is, tudom, hogy segíti,
A levegő égbe nagyon emelíti.
Köntöse ugrásban meg nem melegíti,
Mert elég hasgatott, sőt inkább húsíti.

Ha el találja is az úr törni lábát,
Azt tudom, hogy soha ki nem törí nyakát,
Mivel oly vastagon a nyakravalóját
Kötötte, mint kötik gyermekek pólyáját.

¹⁴ Csomóra, rakásra.

¹⁵ Zsidó papnak.

¹⁶ Erős szíjból vagy érclemezből készült nyak-karika.

¹⁷ Couteau (francia; ejtsd: kuto): oldalfegyver.

¹⁸ Színházban; itt inkább cirkuszi előadáson.

¹⁹ Valószínű, hogy a bécsi Szent István katedrálisra gondol.

Mondá: te gazember! tudod, kivel beszélsz?
Született magyar gróf vagyok, tőlem nem félsz?
Akarod: mutassam, hogy csak estvélig élsz,
Avagy olyan érjen, melyet érni nem vélsz?

Tudjad: te goromba! köntös a barátot
Nem teszi barátnak, s ki ilyet nem látott,
Oly ostoba mint te, nem esmér világot,
Nagy városba nem járt, hanem sövényt hágott.²⁰

Módi²¹ ez és minden gavallér most így jár.
Tekintsd őket itten, tekintsed Bécsben bár,
Te ehhez nem értesz, mert vagy ökör, számár!
Érted-é? Elmehetsz, vigyen el a tatár.

Mondám: azt gróf uram nagyságod jól mondja,
Nem csinál barátot köntös, melyt ő hordja,
De ha nem mind ánglus, kin van ánglus rongya,
Ki tehát ez? úgye? csak világ bolondja.

Az egész világon aztat minden nemzet
Megvallja, hogy legszebb a magyar öltözet;
Ki magyar s nem hordja, más módon nem lehet:
Hanem hogy ily magyar nadragulyát²² evett.

Módi? s csak azért jár így minden gavallér,
Oly szeles, mint nagysád, kiben nincs magyar vér?
Kiben korcsosodva megvagyon minden ér,
Ez mind módos bolond: más név rája nem fér.

Gróf uram? Hogy ökör, ökröt a szarváról
Lehet megesmérni, madarat tolláról,
Ez török, ez lengyel, látom gúnyájáról,
Hogy ez magyar légyen, tudom ruhájáról.

Nagyságod hogy magyar, kétségem szavában
Nincsen: de nem tudom, mért jár ily ruhában.
Ha azt le nem veti és jár ily tarkában,
Bécsbe bezáratik bolondok házában.

²⁰ Csak vidéken járt.

²¹ Divat.

²² Kábító mérges növény.

Hazánkban nemzete volt mindég tündöklő,
Hire-neve fénylett, mint fénylik gyémántkő:
Légyen nagyságod is eleit követő,
Azt ha nem cselekszi, üsse meg a mennykő...

1788. Megjelent 1790-ben

Zajtay urammal Pesten is sok kaland esik meg. Összetűz egy lovaskapitánnyal. Pesten bálba megy, a vacsorán az idegen ételeket bírálja, megleckéztet egy maskarába öltözött öreg urat, majd a magyar dámákat (előkelő nőket) csúfolja ki idegen öltözetük miatt. A török háború kitörésének hírére aztán minden marasztalás ellenére hazafelé indul. Otthon lelkesen ünneplik a nagy utat megjárt nótáriust.

Gvadányi költeményének eszmei mondanivalója — az 1790-es nemesi hazafias mozgalommal kapcsolatban — az idegenmajmolás ellen irányult, tehát segítette a hazai szokásokat, nyelvet, öltözetet védő nemesi felbuzdulást. Ma elsősorban az alföldi táj és népelet gazdag népi nyelven megrajzolt képe értékes számunkra művében.

BARÓTI SZABÓ DÁVID

1739—1819

A magáéval élni nem tudóról

Lent, kendert nevelünk: más nemzet elhordja, s nagy olcsón,
S bójott vásznáért jól kifej és kinevet.
Van gyapjunk: ezt is fele pénzenn elviszi, s mi nem
Győzzük posztóját már kifizetni tovább.
Nincs-e fonó? hát nincs-e szövő, s kallóra való szer?¹
Mint más nemzetnek, nincs-e dologra kezünk?
Volna fonó s a többi; de mi csak készre tanúltunk:
Sült madarat várunk szánkba repülni, henyék.
Illyen az, aki, midőn étellel, itallal elúntig
Lakhatnék, inkább nézi, s akartva koplal.

1786

Ebben az érdekes epigrammaszerű versben az időmértékes verselés egyik meghonosítója, Baróti Szabó Dávid a magyar nemesség élıhetetlenségét kárhoztatja, mert külföldről hozza be a hazai nyersanyagból készült szövött anyagokat. Ez már az iparosodás szükségességének felismerését jelenti. A mondanivaló distichonokban szólal meg. Ahol a mérték megkívánja, ott a költő megszokott helyesírás megváltoztatásával igazodik a ritmushoz (ilyen, pénzenn).

¹ A posztó kallásához, tisztításához szükséges eszközök.

RÁJNIS JÓZSEF

1741—1812

A hazáról

Nem tudom én, mely édes erő vonz minket hazánkhoz.
Elménkben marad a képe akármi helyen.

1803 után

A hazaszeretet érzésének szép kifejezése egyetlen distichonból álló epigrammában. (A distichon a 6 lábból álló, daktilusokból és spondeusokból összetett hexameter és a szintén 6 lábas, de a harmadik és hatodik lábban csonka pentameter összetétele.)

RÉVAI MIKLÓS

1749—1807

A papi üldözésről

Vesztett bikát amott láss a mezőben:
Ragadja a szörnyű harag,
Földet tipor, bömbölve rugdalózik,
S mindent döfő szarvára fűz.

Fül mérgesen haragja bús tigrisnek,
Mikor veszik kis kölkeit,
Fül a felingereltetett orosz lány,
Szaggat kegyetlen körmivel.

Mind semmi ez pap-üldözésre nézve:
Ott még, ott a dühödt harag.
Jaj ott neked, szegény jámbor, ki lettél
Feddésre tárgy,¹ jaj! elveszel.

Vasat, tüzet hánynak reád, keservet,
Lelkedre is sok átkokat.
S még akkor is, mikor már sírba tettek,
Tőlök porod nem nyughatik.

Révai, a magyar nyelvészet és az időmértékes verselés egyik úttörője, egész életében lázadozva viselte szerzetességének terhét, és más verseiben is leleplezte a papi képmutatást és erőszakot. Versét helyenként spondeusokkal váltakozó jambusokban írta meg.

¹ Ki feddés tárgya lettél = akit megfeddtek valamiért.

VIRÁG BENEDEK

1754—1830

... Írj, s azzal emeld a nemzeti lelket ...
(Előszózat)

Változás

Mit kételkedem? A Duna
Zúg, s már visszafelé vette erőszakos
Útját: Pest-Buda! új csudát,
Egy új szörnyeteget látni siessetek!
Oh sok károd után puhább
Nemzet! büszke magyar! hát nem okoskodol?
Hát mind, amire oly nemes
Bátorsággal ügyelt volt minapon heves
Lelked, már oda van? vitéz
Szkíták vére, mi csúf bőrbe pipeskedel!
Most tetszik ki, mi volt tüzed:
Játék volt, s valamint füst, elenyészedett
Méltóságod irigyei
Múlatták magokat, s gyermekiket veled.¹
Oh hát nem lehetünk soha
Jobbúl? Vesszetek el mostoha fajzatok! —
Ti késő onokák, miként
Fogtok sírni, midőn e szomorú időt
Majdan visszatekintitek
S a rátok kieredt rosszakat érzitek! —
Hív védőt amaz a dicső
Kincs, melyet nem ezüst, sem nem arany szerez,
Félékeny puhaság között
Nem lelhet: sanyarú szívek, erős karok,
Bölcs ész, vérözön és halál
Altal szoktak ezen jóra törekszeni
A kétes viadal helyén:
Sintoly sokba kerül védeni birtokát.
Ah bús Melpomeném!² mitől
Tartasz? mondd ki — talán jó foganatja lesz
Mostanság, mikor égdegel
Szomszéd Ukalegon³ — hogy magyar a magyar!

1790 után

¹ Rajtad mulattak ők és gyermekeik.

² A tragédia, a panasz költészetének műzsája.

³ Vergilius-i szólás: „Már a szomszéd U. háza is ég.” Értelme: közel a végveszély.

Virág Benedek, a hazafias ódaköltés első klasszikusa, akkor írta ezt a verset, amikor az 1790-es nemesi felbuzdulás után a reakció újból felülkerekedett. A bevezető kép értelme: a nemzeti mozgalom lanygulását, a nemesség pálfordulását éppoly hihetetlennek tartja a költő, mintha a Duna vize visszafelé folynék medrében. Hevesen korholja nemzetét a magyar nemzeti viselet elhagyásáért („csúf bőrbe pipeskedel”), a szalma-láng-lelkesedésért és az elpuhultságért. A vers klasszikus időmértékben lejt, melyben a daktilus uralkodik.

Békesség-óhajtás

Szállj le felséges palotád egéből,
Béke, mennyeknek koronás leánya!
Szállj le s Európánk mezején jelenj meg
Már valahára!

A vadon Mársnak dühödött kezéből
Úsd ki dárdáját: rabló vitézit
Pusztá honnyoknak¹ telekére vissza-
Menni parancsold.

Ily soká tartó viadal piaccán
A szeléd lelkek fene tigrisekké
Válnak, elszokván az igaz s az érző
Emberi szívtől.

A dühösséggel keresett dicsőség
Vesszen el, Múzsám szabadon kiáltja:
A borostyánág, ha vereslik,² undok
Címer előttem —

Szállj le s vigasztald meg az árvaságot,
Béke, mennyeknek koronás leánya!
Hajh! sok országok szava kér, jelenj meg
Már valahára.

1801

A nemesi eszményekért hevülő, hazafias költő békevágyának szép megnyilatkozása. Virág az egész Európát felforgató napóleoni háborúk idején áll ki a béke ügye mellett. Az időmértékes ritmust a trocheusok, daktilusok és spondeusok váltakozása adja, *sapphói versszakban*. (Sappho görög költőnőről, i. e. 528—568. Ejtsd: szaffó.) A sapphói versszak három

¹ Honuknak, hazájuknak.

² Az ti. háborút jelent.

sapphói és egy adonisi sorból áll. A sapphói sor két spondeus-pár közé illesztett daktilus; az adonisi sorban egy daktilus és egy spondeus (vagy trocheus) van.

DAYKA GÁBOR

1769—1796

Titkos bú

Homályos bánat dülja lelkemet,
Talán ujúlnak régi szenvedésim;
Talán tündér előreérzésim¹
Rémítnek, s új lest hány² a végezet.
Sírnék: de csak elfojtott sóhajtások
Emelkednek kétséges szívemből;
Csak rejtett, ah, csak néma jajgatások
Váltják egymást, s a titkos bú elől.

Oh végezés,³ örömkönyűt nem várok,
Részt abban egy sebes szív nem vehet,
Mely önnyugtának gyilkolója lett —
De ennyi jaj, de oly keserves károk,
De ez emésztő bú enyhítsen! Adj
Csak egy könnycseppet méltó bánatimnak,
S azonnal hozd el végét napjaimnak!
Vagy e sziklánál itt keményebb vagy.

1792

A vers a szentimentális életérzés kitűnő példája. A költő tulajdonképpen maga sem tudja, mi az oka „homályos bánatának”, csak rossz sejtelmek gyöttrik. Minthogy nem tudja megmagyarázni balsorsát, a „végezet” cselvetését látja benne. Ő maga is érzi, hogy a szenvedés saját szívéből fakad: „önnyugtának gyilkolója lett”. A vers értelme éppen ennek a gyötrelmes lelkiállapotnak erőteljes művészi kifejezése. Jól közvetíti ezt a sajátos életérzést a drámai lüktetésű jambikus ritmus is, ölelkező és keresztrímekkel (modern időmértékes verselés).

¹ Titokzatos előérzeteim, sejtelmeim.

² Cselt vet.

³ Végzet.